

Anna Bikont, *Cena. W poszukiwaniu żydowskich dzieci po wojnie*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2022, ss. 464.

Książka Anny Bikont to przedstawienie bardzo ważnego i niezwykle skomplikowanego procesu poszukiwań i odzyskiwania dzieci żydowskich po okresie Zagłady. Autorka w swoich książkach analizuje tematy nadzwyczaj aktualne, aczkolwiek czasem mogłoby się wydawać, że były już one opracowane. Gdy jednak sięgamy po jej teksty, dowiadujemy się, że wiele wątków nadal nie zostało w pełni zbadanych i opisanych, a mnóstwo zagadnień wciąż czeka na bardziej kompleksowe ujęcie. *Cena. W poszukiwaniu żydowskich dzieci po wojnie* Anny Bikont to reportaż historyczny przedstawiający powojenne próby odszukania i odzyskania żydowskich dzieci, ale także szerokie tło tużpowojennych i współczesnych losów najmłodszej grupy Ocalałych z Zagłady.

Autorka jest reporterką i poza wieloma artykułami ma w swoim dorobku także kilkanaście książek, z których co najmniej kilka dotyczy problematyki żydowskiej i Zagłady, jak choćby reportaż *My z Jedwabnego*¹ czy biografia *Sendlerowa. W ukryciu*². Pracując nad biografią Ireny Sendlerowej, Bikont zetknęła się z wieloma materiałami dotyczącymi powojennego losu żydowskich dzieci uratowanych w czasie Zagłady. Wśród przeglądanych przez nią dokumentów znalazły się dwa zeszyty zawierające zapiski Lejba Majzelsa, pracownika Centralnego Komitetu Żydów w Polsce: *Sprawozdania z podróży służbowych L. Majzelsa w sprawie poszukiwania dzieci znajdujących się w rękach Polaków*. Począwszy od maja 1947 r. Majzels przez ponad rok wyjeżdżał w teren w poszukiwaniu ponad pięćdziesięciorga dzieci, które przeżyły Zagładę i zostały zidentyfikowane jako pozostające pod opieką (nieżydowskich) Polaków. Każdy ze swoich dwudziestu ośmiu wyjazdów skrupulatnie, choć dość szablonowo opisuje, odnotowując czas wyjazdu, czas przyjazdu, czy znalazł dziecko i jaka jest potencjalna cena jego wykupienia. Cena – wartość wykupienia, zadośćuczynienia lub zwrotu kosztów – staje się elementem tytułowym pracy Anny Bikont.

¹ Anna Bikont, *My z Jedwabnego*, Warszawa 2004, 2012.

² Anna Bikont, *Sendlerowa. W ukryciu*, Wołowiec 2017.

Książka składa się z trzydziestu siedmiu rozdziałów, z których większość, poza pierwszym (*Zanim Lejb Majzels ruszy w podróż, czyli o dzieciach żydowskich tuż po wojnie*) i ostatnim (*Kilka liczb statystycznie nieistotnych*), dotyczy indywidualnych przypadków dzieci: akcji ich poszukiwania, prowadzonych negocjacji, odzyskania i wreszcie – w części opisanych historii – konfrontacji z już dorosłymi bohaterami tych opowieści. Tytuły poszczególnych rozdziałów zaczynają się od imion dzieci i zawierają wybrane cytaty z dotyczących ich relacji. W trzech przypadkach – gdy tożsamość dziecka nie została ujawniona przez opiekunów i w ramach poszukiwań autorki nie została odnaleziona i opublikowana (s. 164) – imię zastąpione jest przez „N.N.”. Obszerność poszczególnych rozdziałów zależy od efektów poszukiwań, znalezionych świadków i pozyskanych materiałów. Formę kolejnych części także warunkuje zgromadzony materiał i ewentualna potrzeba uzupełnienia ich o kontekst społeczno-historyczny. Tekst jest bogato ilustrowany fotografiami z kolekcji archiwalnych i prywatnych, a informacje o charakterze biograficznym w wielu przypadkach są pretekstem do pokazania szerszego tła społeczno-politycznego. Książka opatrzona jest bogatą bibliografią z imponującym spisem wykorzystanych zasobów archiwalnych, listą źródeł fotografii, a także szczegółowymi przypisami i indeksem osób.

Kilkadziesiąt lat po Zagładzie Anna Bikont podjęła próbę odnalezienia dzieci i podażyła tropem notatek znajdujących się w dwóch zeszytach zawierających sprawozdania z podróży służbowych Lejba Majzelsa. Z niezwykłą, reporterską dociekliwością autorka szukała informacji, które pozwoliłyby na odnalezienie osób zidentyfikowanych w tych zapiskach. Doświadczenie dziennikarskie oraz duża doza empatii pomogły jej także podjąć z nimi rozmowę i skłonić je do najczęściej niełatwych, dramatycznych wspomnień. Kwerenda archiwalna i poszukiwania świadków prowadzone były przez autorkę w kilku krajach, przy tym wiele z ocalałych dzieci zostało odnalezionych w Izraelu.

Anna Bikont poruszała się „trasą Majzelsa”, posiadając spis poszukiwanych przezeń dzieci. Niektóre z tych dzieci wykupił, inne zostały odebrane siłą lub uprowadzone, jeszcze inne pozostały przy swoich nowych, polskich rodzinach. To skomplikowana i niełatwa historia, w której ważną rolę odegrał Lejb Majzels. Był on zatrudniony przez CKŻP jako przedstawiciel, emisariusz, odwiedzający chrześcijańskie rodziny, w których przebywały dzieci żydowskie. Dostając zadanie, otrzymał także upoważnienie do negocjowania warunków oddania nieletnich. Te negocjacje najczęściej dotyczyły pieniędzy, ceny wykupu, zwrotu poniesionych podczas ukrywania

dziecka kosztów lub chęci wzbogacenia się opiekunów. Niekiedy stawką było przepisanie nieruchomości, które dziecko miało lub mogło odziedziczyć. Ceny oddania dzieci bywały różne, ale zdarzały się też rodziny, które ze względu na emocjonalne przywiązanie nie chciały się rozstawać z podopiecznymi, traktując ich jak członków rodziny. Wreszcie to Majzels oceniał sytuację dziecka i w konsekwencji tej oceny czasem w ogóle nie podejmował negocjacji.

Na podstawie przedstawionych historii indywidualnych trudno wskazać jednoznacznie zależności między doświadczeniami wojennymi a późniejszym modelem życia. Niektóre z dzieci już w Izraelu stały się ultrareligijne, inne natomiast wybrały bądź przejęły od opiekunów lub otoczenia świecki model życia. Ich własna wola, dopóki nie stały się dorosłymi, bardzo często nie była w ogóle uwzględniana. Nie ma też jednego schematu postępowania opiekunów – zarówno tych nieżydowskich z czasu wojny, jak i tych, którzy przejęli opiekę nad uratowanymi i odzyskanymi dla społeczności żydowskiej dziećmi.

Cena jako książka ma ciekawą, wartką narrację. Forma krótkich rozdziałów pozwala czytelnikowi na skoncentrowanie się na poszczególnych osobach, a autorka zręcznie wiąże opowieść o wojennych losach dzieci z teraźniejszymi spotkaniami. Pod względem dokumentacyjnym publikacja wykracza poza tradycyjne ramy reportażu – Anna Bikont łączy bowiem metodologię pracy historyka, genealoga i detektywa. Przytaczanie w tekście bardzo różnych źródeł, często ich wymieszanie bez dodatkowego komentarza może chwilami sprawiać wrażenie lekkiego chaosu, braku uporządkowania, dokładniejszego przeanalizowania pozyskanych dokumentów i informacji. Autorka jednak czerpie z nich to, co najważniejsze dla odtworzenia losów i sytuacji bohaterów książki, nie tworzy syntezy historycznej. Bikont sięgnęła po wiele opracowań dotyczących epoki – po prace naukowe i popularnonaukowe w kilku językach (poza polskim także np. w angielskim i hebrajskim), po prasę i maszynopisy. Wykorzystała liczne bazy danych, rozmaite archiwa państwowe, organizacji i zbiory prywatne. Ponadto odbyła kilkadziesiąt rozmów z bohaterami książki, świadkami historii i ekspertami. Zgromadzony materiał z powodzeniem mógłby wystarczyć do napisania obszernej monografii historycznej. Książka ta ma jednak formę kunsztownego reportażu – jej konstrukcja i język, wprowadzenie dialogów i subiektywnych komentarzy sprawiają, że mimo niezwykle poważnego tematu i dramatycznych wątków jest przystępna w odbiorze. Praca Bikont łączy elementy bardzo różnych

publikacji o zbliżonej tematyce – jak choćby z ostatnio wydanych: *Wróć, gdy będziesz spała. Rozmowy z dziećmi Holocaustu*³ Patrycji Dołowy i *Po Zagładzie. Praktyki asymilacyjne Ocalałych jako strategie zadomawiania się w Polsce (1944/45–1950)*⁴ Ewy Koźmińskiej-Frejłak. Korzystając z różnych metod badawczych i łącząc rozmaite formy narracji, *Cena* nie daje się jednak łatwo zakwalifikować do jednej kategorii.

Odnalezienie detali uzupełniających opisywane historie oraz dotarcie do prawie wszystkich dzieci z listy Lejba Majzelsa to efekt niemal detektywistycznych poszukiwań. Jednak te szczegóły, które były najważniejsze, aby odszukać bohaterów i złożyć w całość ich historie, nie zawsze są niezbędne dla czytelnika. Bikont momentami oddala się od głównego wątku, dając się porwać szczegółom i tematom drugo- i trzecioplanowym. Z perspektywy dokumentacyjnej jest to z pewnością ważne, dla spójności tekstu – z perspektywy czytelnika – może być wyzwaniem. Wprowadzenie do narracji dialogów, z pewnością dodające tekstowi dynamiki, bywa także nieco dezorientujące. Dialogi są bowiem zapisem rozmów przeprowadzanych przez autorkę, ale także wtrąceniami w dłuższych opisach. Brak przy nich cudzośłowu nasuwa pytanie, w jakim stopniu są to autentyczne, spisane rozmowy, w jakim zaś jedynie relacje z nich. W przypadku rozmów, w których autorka bezpośrednio nie uczestniczy, nie ma pewności, czy są to zrelacjonowane przez świadków dialogi, czy też może tylko próby ich odtworzenia.

Poza kluczowym opisaniem wojennych i powojennych losów dzieci żydowskich ukrywanych w czasie Zagłady praca Bikont jest niewątpliwie również ważnym uzupełnieniem prac pokazujących warunki tużpowojenne. Utrzymujący się mimo zakończenia wojny stan zagrożenia, skomplikowana sytuacja polityczna i nieprzewidywalne zachowania społeczne to także istotny kontekst opisywanych historii. Recenzowana publikacja, mimo iż nie jest typową monografią historyczną, z pewnością podnosi stan wiedzy na temat powojennego życia Żydów w Polsce i jest cennym wkładem do współczesnych badań z zakresu historii społecznej.

Edyta Gawron <https://orcid.org/0000-0003-1890-5783>

Uniwersytet Jagielloński
Instytut Judaistyki
edyta.gawron@uj.edu.pl

³ Patrycja Dołowy, *Wróć, gdy będziesz spała. Rozmowy z dziećmi Holocaustu*, Wołowiec 2019.

⁴ Ewa Koźmińska-Frejłak, *Po Zagładzie. Praktyki asymilacyjne Ocalałych jako strategie zadomawiania się w Polsce (1944/45–1950)*, Warszawa 2022.